

~~۱۱۱۳~~
۱۳۹

ارمغانِ حجاز

اقبال

تصویر

M. A. Jawād.
B. A. Illus. & call.

ارمغانِ حجاز

اقبال

جملہ حقوق محفوظ
بجی جاویداقبال خلف الصدق علامہ اکبر محمد اقبال علیہ الرحمۃ

نومبر ۱۹۳۸ء
پانچ ہزار

طبع اول
تعداد

فہرست مضامین

حصہ اول

ارمغانِ حجاز

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۱	حضورِ حق	۳
۲	حضورِ رسالت	۲۷
۳	حضورِ ملت	
	(۱) بحق دل بند و راہِ مصطفیٰ راو	۸۹
	(۲) خودی	۹۵
	(۳) انا الحق	۹۷
	(۴) صوفی و ملا	۱۰۰

جملہ حقوق محفوظ
بجی جاویدا قبال خلف الصدق علامہ اکریم محمد اقبال علیہ الرحمۃ

نومبر ۱۹۳۸ء
پانچ ہزار

طبع اول
تعداد

فہرست مضامین

حصہ اول

ارمغانِ حجاز

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۱	حضورِ حق	۳
۲	حضورِ رسالت	۲۷
۳	حضورِ ملت	
	(۱) بحق دل بند و راہِ مصطفیٰ را	۸۹
	(۲) خودی	۹۵
	(۳) انا الحق	۹۷
	(۴) صوفی و ملا	۱۰۰

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۰۴	(۵) رومی	
۱۰۹	(۶) پیام فاروق	
۱۱۴	(۷) شعرائے عرب	
۱۱۹	(۸) اے فرزندِ صحرا	
۱۲۱	(۹) توجہ دانی کہ دریں گرد سوارے باشد	
۱۲۶	(۱۰) خلافت و ملوکیت	
۱۲۸	(۱۱) ترک عثمانی	
۱۳۰	(۱۲) دخترانِ ملت	
۱۳۲	(۱۳) عصر حاضر	
۱۳۶	(۱۴) برہمن	
۱۳۸	(۱۵) تسلیم	
۱۴۵	(۱۶) تلاشِ رزق	
۱۴۶	(۱۷) ننگِ بابائے عیس	
۱۴۷	(۱۸) خاتمہ	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
	حضورِ عالم انسانی	۴
۱۵۱	(۱) تمہید	
۱۶۶	(۲) دل	
۱۷۲	(۳) خودی	
۱۷۵	(۴) جبر و اختیار	
۱۷۶	(۵) موت	
۱۷۷	(۶) بگو ابلیس را	
۱۸۰	(۷) ابلیس خاکی و نابلیس ناری	
۱۸۷	بہ یارانِ طریق	۵

حصہ دوم

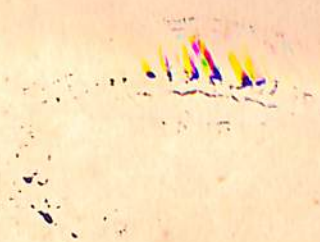
اردو نظمیں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۲۲۹	بڑھے بلوچ کی نصیحت بیٹے کو	۲
۲۳۱	تصویر و مصور	۳
۲۳۲	عالم برنخ	۴
۲۴۰	معزول شہنشاہ	۵
۲۴۱	دوزخی کی مناجات	۶
۲۴۲	مسعود مرحوم	۷
۲۴۷	آوازِ غیب	۸
۲۴۹	رباعیات	۹
۲۵۶	ملا زادہ ضیغم لولابی کشمیری کا بیاض	۱۰
۲۷۷	سراکبر جیدی صدر اعظم حیدر آباد دکن کے نام	۱۱
۲۷۸	حسین احمد	۱۲
۲۷۹	حضرت انسان	۱۳

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے نگیرو
دل او پسندیداراں کم پذیرد
بہ آہے سوزناش سنینہ بختاے
ز یک آہش عنیم صد سالہ میرد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حضورِ حق

۱

دل ما بیدار بر دند و فرستند
مثالِ شعله افسرند و فرستند
بیایک لحظه با عا مں در آئیند
کہ خاصاں بادہ ہا خوردند و فرستند!

○
 سخن یافت از بود و نبودم
 من از خجالت لبِ خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیارِ کارِ من گیر از سجودم!

○
 دلِ من در کشادچون و چند است
 نگاهش از مه و پرویں بلند است
 بده ویرانه در دوزخ اُورا
 کدّیس کافر بے خلوت پسند است!

○
 چه شور است این که در آب و گل افتاد
 ز یک دل عشق رسد مشکل افتاد
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بمن رحمی که کارم بادل افتاد

○
 جہاں از خود بڑاں ورودہ کیست؟
 جمالش جلوہ بے پردہ کیست؟
 مرا کوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدِ من در تیرِ چو تباہیت
 نصیبِ من عتابِ بے با خطا بہیت؟
 دلِ ابیس ہم نتوانم آزد
 گناہِ گاہِ گاہِ من صوابیت

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مَّ عَمُرُو
 وَكَانَ الْكَاسُ حَجْرًا هَا الْيَمِينَا

اگر این است اسمِ دوستداری

بدلِ یو اِحْرَمِ زَن جَامِ وِیْنَا

۵ اشارات: صَبْنَتِ الْكَاسِ الخ۔ بیشعر و ابنِ کَلثُوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔

شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نا انصافی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری وائیں طرف بیٹھنے والوں کی تھی۔

بخود پیچیدگیاں در دل اسیرند
ہمہ در داند و در ماں ناپذیرند
سجود از مایہ میخواستی کہ شایاں
خرابے از دہ ویراں نگہ گیرند

روم را ہے کہ اورا منتر لے نیست
ازاں تنجے کہ ریزم حاصلے نیست
من از غم ہا نمی ترسم ولیکن
مدہ آں غم کہ شایان دلے نیست

○

مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شر از نیتانے دور تر بہ
 بخا صاں بخش و از عا ماں نگہ دار!

○

ترا این کشمکش اندر طلب نیست
 ترا این درود داغ و تاب و تنبہ نیست
 از اں از لا مکاں بگرختیم من
 کہ آں جانا لہ ہائے نیم شب نیست

زمین ہنگامہ وہ ایس جہاں را
 دگرگوں کن زمین و آسماں را
 ز خاک ما و گرا آدم بر انگیز
 بخشش این بندہ سود و نیاں را

جہاں تیرہ تر با آفتابے
 صواب و سدا پانا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خونِ آدم رنگ و آبے

○

غلام حسن رضا تے توں جویم
 جزاں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
 ویکن گریہ این ناداں بگوئی
 خرے را سب تازی گو، نہ گویم!

۳

دلے در سینہ دایم بے سوزے
 نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
 بیکر انیس کہ بزمِ بارِ دوش است
 ثوابِ این نمازِ بے حضورے!

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مروتی تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

مسلمانے کہ در بندِ فرنگ است
 دلش در دستِ آسماں نیاید
 ز سیمائے کہ سودم بر در غمیر
 سجودِ بے بو ذرو سگماں نیاید

نخواہم میں جہان و آں جہاں را
 مرا ایس بس کہ دائم رمزیں را
 سجوے وہ کہ از سوز و سرورش
 بوجد آرم زمین و آسمان را

چہ بخواہی ازین مروتن آسائے
 بہر بادے کہ آمد رفتم از جابے
 سحر جاوید را در سجدہ دیدم
 بہ صبحش چہرہ شامم بہاریاے

۴

بہ آں قوم از تومی خواہم کشاوی
 فقہش بے یقینے، کم سواوی
 بسے نا دیدنی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زادے

○

نگاہ تو عتاب آلود تا چہند
 بتان حاضر و موجود تا چہند
 دین تختانہ اولادِ برائیم
 نمک پروردہ نمرد تا چہند!

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ یہ مصرع سعدی کا ہے۔

○
 سرورِ فتنہ باز آید کہ ناید؟
 نسیم از حجب باز آید کہ ناید؟
 سر آمد روزگار این فقیر
 و گم دانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اورا نوائے دل گدازے
 ضمیر امتاں را می کند پاک
 کلیمے یا حکیمے نے نوازے

متاعِ من دل درو آشنایست
 نصیبِ من فغانِ نارِ ساسست
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 که هم خاموش و هم خویش است

۵

دل از دستِ کسے بدون نداند
 غم اندر سینہ پروردن نداند
 دمِ خود را دمیدی اندر آن خاک
 که غیر از خوردن و مردن نداند!

دل ما از کس را مار می‌ده
 بصورت مانده و معنی ندیده
 زما آن را ندۀ درگاه خوشتر
 حق او را دیده و ما را شنیده

ندانند جبریل این ماسه و هورا
 که نشناختت حمبت حورا!
 پیر کز ربنده بیچاره خویش
 که داندشیشش و نوشش آرزو را!

○
 شبِ این نجمِ آراستم من
 چو مہ از گردشِ خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میانِ بختام من !

○
 چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریلِ امیں را دل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستد مومن و کافر تراشد

دل ما از کنار ما می‌ده
 بصورت مانده و محسنی ندیده
 زما آن رانده درگاه خوشتر
 حق او را دیده و ما را شنیده

ندانند جبریل این ماے و همورا
 که نشناختیم جام بتجورا!
 پیرس از بنده بیچاره خوش
 که داند نیش و نوش آرزورا!

○
 شبِ این آئین آراستم من
 چو مہ از گردشِ خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میانِ من خاستم من !

○
 چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریل امیں را دل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستد مومن و کافر تراشد

۴

عطا کن شورِ رومی، سوزِ خسرو
 عطا کن صدق و اخلاصِ سنائی
 چنان با بندگی در ستم من
 نه گیرم گرمِ مرا بخشتی حنائی

۵

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کارش جبریل اندر خروش است
 بی نقش و کرمیت به رزم
 که این ملت جهان را بار ووش است

○
 وگرمّت که کار سے پیش گیرد
 وگرمّت که نوش از نیش گیرد
 نگر دو بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیرد

○
 وگرمّے کہ ذکرِ لا الہش
 بر آرد از دل شب و صبح گاہش
 شناسد منزش را آفتابے
 کہ ریگِ کمکشان و بد زراہش!

۸

جہان تست در دستِ خستہ چند
 کسانِ او بہ بندِ نا کہے چند
 ہنرور در میانِ کارِ گاہاں
 کشد خود را عہدِ پیشِ کر گسے چند

○

مریدِ فاقہ مستی گفت بایشخ
 کہ یزدان را از حالِ ما خبر نیست
 بہ مانند یک تر از شہِ رگِ ماست
 ولیکن از شکمِ نزدیکِ تر نیست!

۹

دگرگوں کشورِ هندوستان است
 دگرگوں آں زمین و آسمان است
 مجواز مانم از پنج گانه
 غلامان را صف آرائی گران است!

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتارِ طلسمِ چشم و گوش است
 ز محکومی رگائِ تن چنان مست
 که مار را شرع و آیین مایه فروش است!

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاکی نہادان
 چه خوش آرزویم این خاکداس را!

○

تومی دانی حیاتِ جاوداں حسیت
 نمی دانی کہ مرگِ ناگہاں حسیت!
 ز اوقاتِ تو یک دم کم نہ گردد
 اگر می بادلانِ باشم زیاں حسیت؟

۱۱

بہ پایاں چوں رسد ایس عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضورِ خوبہ مارا
 حسابِ من چشمِ او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوئے شہرے کہ لٹجا در درہِ اوست
 تو باش ایس جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

11

Handwritten text in Urdu script, mostly illegible due to fading.

Handwritten text in Urdu script, mostly illegible due to fading.

حضورِ رسالت

ادبِ گاهِ بهیست بر آسماں از عرشِ نازک تر

نفسِ گم کرده می آید ^{رض} حسیب ^{رض} و بایزید اینجا

عزت بخاری

حضورِ رسالت

”الایہم کی خمیہ فرول
 کہ پیش آہنگ بیڑ شذرمنزل
 خرد از راندن محمل فروماند
 زمامِ خویش ادم در کف دل“

اشارات: الایہم کی خمیہ - منوچہری کا شعر ہے

خمیگی - خمیہ نشیں

فرول - چھوڑ دے

پیش آہنگ - شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

نگاہے داشتیم بر جوهرِ دل
 تنیدیم آرمیدم در برِ دل
 رسیدم از هوائے قریب و شهر
 ببادِ دشت واکردم درِ دل!

ندامتِ دل شہیدِ حلوة کبیریت
 نصیبِ اوقرارِ یک نفسِ نصیریت
 بصرِ مجربِ شمسِ قمرِ ترگشت
 کفنِ آبِ حیاتِ زارِ کبرِ نصیریت

○
 مپس از کاروانِ جلوہ مستان
 ز اسبابِ جہاں برکنده دستان
 بجانِ شان ز آوازِ جرسِ شور
 چو از موجِ نیلِ دریاستان!

○
 بایں پیریِ ره‌نِشربِ گزفتم
 نوا خواں از سُورِ عاشقانه
 چو آں مَرغِ که در صحرایِ شام
 کشاید بر پیکرِ آشیانہ

۲

گناه عشق وستی عام کردند
 و بسیلِ نختگان را خام کردند
 باهنگِ حجازی می سیرایم
 و خستیس باوه کاند رجام کردند

○

چه پرپی از مقاماتِ نوایم
 ندیمای کم شناسند از کجایم
 کشادم رختِ خود را اندرین دشت
 که اندر خلوتش تنها سیرایم

۳
 سحر باناقہ گفتنم نرم ترزو
 کہ را کب خستہ و بیمار و پیر است
 قدم ستانہ زد چندان کہ گوئی
 بپیش ریگِ این صحرا حیر است

○
 ہمارے سارباں اور ان شاید
 کہ جانِ او چو جانِ مابصیر است
 من از موجِ خروشِ می شناسم
 چو من اندر طمسِ دل اسیر است

نہم اشک است در چشم سیاهش
 دلم سوزد ز آہ صبح گاہش
 ہماں مے کو ضمیم را برا فروخت
 پیالے ریزہ از موج ننگاہش !

۴

چہ خوش صحر کہ دروے کاڑاں ہا
 درودے خواند و مجلس براند
 بہ ریگِ گرم او آور سجودے
 جہیں را سوزتا داغے بماندا !

○
 چہ خوش صحر کہ شامش صبح خندا
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم اے راہرو آہستہ تر نہ
 چو ماہر زورہ او دردمندا است

۵
 امیر کارواں! آلِ اعجمی کیست؟
 سردا و باہنگِ بخت
 زنداںِ نعمت کہ سیرانی او
 خنک دل در بیابانِ تو ان کیست!

۵ اشارات: اعجمی، عجم کا رہنے والا، غیر عرب

○

مقامِ عشقِ مستی منزلِ اوست
 چه آتشِ ها که در آبِ گلِ اوست
 نوائے اوبه هر دل سازگار است
 که در هر سینه فاشه از دلِ اوست

۶

غمِ پنهان که بے گفتن عیان است
 چو آید بر زبان یک استان است
 ہے پر پیچ و راهی خسته و زار
 چراغِ مُرده و شبِ میان است

بہ راغاں لالہ رُست از نوہاراں
 بصرِ خمیمہ گسترند یاراں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کس را راجوئے کوہساراں

گے شعرِ رافی را بخوانم
 گے جامی زندایش بجانم
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شرمیکِ نغمہ ہائے ساربانم

غمِ راہی نشاط آمیز تر کن
 فغاشِ راجنوں انگیز تر کن
 بگیرے سارہاں راہِ درازے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن!

۸
 بیائے ہم نفس باہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جمالیم
 دو حرفے بر مرادِ دل بگوئیم
 پیائے خواجہ چشماں با لیم!

○
حکیمان را بہا کستہ نہادند

بنادان جلوہ مستانہ دادند
چہ خوش بختی، چہ غم روزگارے
درِ سلطان بہ درویشے کشادند!

○
جہان چار سُو اندر بر من
ہوائے لامکاں اندر سر من
چو بگذشتم ازین بابم بلبک
چو گردافتاد پرواز از پر من

○

دریں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صور روید معانی
 حکیمان با کلیماں دوش بردوش
 کہ این جا کس نگوید کن ترانی!

۹

مسلمان آں فقیر کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سوز آہے
 دشن نالد! چرانالد؟ نداند
 نگاہے یارِ سؤل اللہ نگاہے!

○
 تب و تابِ دل از سوزِ غمِ تست
 نوائے من ز تاثیرِ دمِ تست
 بسالم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم بندہ کو محرمِ تست

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نصیت
 بایں خاکِ آفتابے را گذرِ نصیت !
 بیاکن گوشہٴ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے زما بھی پہا تر نصیت !

○
 چہ گویم زان فقیرے در دست
 مسلمانے بہ گوہرِ حجب
 خدا این سخت جاں ریا ربا
 کہ افتاد است از بامِ بلب

○
 چساں احوال اورا برب آرم
 تو می بینی نہ سان و آشکارم
 ز رُودادِ دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں کُشد قصّابِ ارم

○
 ہنوز ایں عریخ نیلی کج خرم است
 ہنوز ایں کاروانِ ورازمقام است
 زکارِ بے نطام اوچہ گویم
 تومی دانی کہ ملت بے امام است

○
 نماند آن تابِ تبِ خونِ ناش
 نروید لالہ از کشتِ خراش
 نیام او تھی چوں کیسہ او
 بطاقِ خانہ ویراں کتاش

○
دل خود را اسیر رنگ بو کرد

تهی از ذوق و شوق و آرزو کرد

صفیر شاهبازاں کم شناسد

که گوشش با طنین پشه خو کرد

○
بروئے او در دل ناکشاده

خودی اندر کف خاکش نژاده

ضمیر او تهی از بانگ تنگبیه

حسینم ذکر او از یافتاده

○
 گریباں چاک و بے فکر روز نیست
 نمیدانم چسپاں بے آرزو نیست
 نصیب اوست مرگِ ناتمام
 مسلمانے کہ بے اللہ ہو نیست

○
 حق آں ده که مسکین و اسیر است
 فقیرو غیرت او دیر است
 بروے او در حین استند
 دریں کشور مسلمان تشنه میر است

○
 دگر پاکیزه کن آب و گل او
 جہانے آفرین اندر دل او
 ہوا تیز و بداماشق و صد چاک
 بیندیش از چراغِ بسمل او

○
 عروسِ زندگی در خلوتش غیر
 کہ دارد در دستِ نامِ یستی سیر
 گنہگارِ سیت پیش از مرگ در قبر
 بخیرش از کلیسا، مہنکارِ زویر!

بچشمِ او نہ نور و نہ سرور است
 نہ دل در سینہ او نا صبور است
 خدا آں اُمّتے رایا ربا د
 کہ مرگِ او ز جان بے حضور است!

مسلمان زادہ و نا محرم مرگ!
 زہیم مرگ لہزاں تا دمِ مرگ!
 دلے در سینہ چاکش ندیم
 دمِ بگبستہ بود و عنیم مرگ!

ملوکیت سر پائشیشہ بازی است
 از وایمن نہ رومی نے حجازی است
 حضور تو عنیم یا راں بگویم
 با تمیدے کہ وقت دل نوازی است!

تن مرد سلماں پادیاں است
 بنائے پکیاں و استوار است
 طیب نکتہ رس ویدازنگا ہش
 خودی اندر وجودش لہ غشہ است!

○
 مسلمان شہر مسارا زبے کلاہی است
 کہ دینش مرد و فقرش خافاہی است
 تو دانی درجہاں میراثِ ماحسیت
 گلیمے از قماشِ پادشاہی است!

○
 پیرس از من کہ احوالش حسیان است
 زمینش بد گہر چو آسمان است
 بر آں مرغی کہ پروردی بانجیر
 تلاش دانه در صحرای گداز است

○
 بحشمش وانمودم زندگی را
 کشودم نکته و سرودی را
 توان سراسر جہاں را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایس اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سپاہیست
 ضمیر و ضمیر و شایہیست
 اگر اورا متقاضی باز بخشند
 جمال او جلال بے پناہیست!

○
 متاعِ شیخ اساطیر کهن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام او زنا ردار است
 حرمِ چوں دیر بود او برہمن بود!

○
 دگرگوں کرد لا دینی جہاں را
 ز آثار بدن گفتند جہاں را
 ازاں فقرے کہ با صدیقِ آدمی
 بشورے آو را پس سودہ جہاں را

○

حرم از دیر گیر درنگ بوی
 بت مایه پرک زولیده موی
 نیامی در بر مایه بختاں
 دے روشن ز نور آرزوئے!

○

فقیراں تا بسجی صفت کشید
 گریبان شهنشاہاں درید
 چو آتش وین سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خنید!

○
 مسلمانان بخولیشاں درستی نند
 بجز نقشِ موی بر دل نہ ریزند
 بنالست دار کسے خستہ بگیرد
 ازاں مسح کہ خود از وے گیرند!

○
 جہیں را پیشِ غیر اللہ سُودیم
 چو گہراں در حضورِ اوستِ دیم
 نالِم از کسے، می نالِم از خولیش
 کہ ما شایانِ شانِ تو نبودیم

بدست میکشاں خالی ایانغ است
 که ساقی را به بزیم من فراغ است
 نگه دارم درون سینہ آہے
 کہ اصل اوزد و دواں چیراغ است!

سبوتے خانقاہاں خالی از مے
 کند مکتب رہ طے کردہ راطے
 ز بزیم شاعران افسردہ رفتم
 نواہا مردہ بیروں افتد از نئے!

مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با ایں خاکداں کالے ندارم
 بایں بے طاقتی در پیچ و تابم
 کہ من دیگر بغیر اللہ و چارم

باں بالے کہ بخشیدی پریدم
 بسوزِ غم ماںے خود تپیدم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے ببرزد
 جہاں گہ دیدم واؤرا ندیدم!

○
 شب پیش خدا بگزیتم زار
 مسلمانان چہ از ازند و خوارند
 ندا آمد ہمیں دانی کہ این قوم
 دلے دارند و محبوبے ندارند!

○
 نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چہ سود از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے داشتیم در سینه خویش
 نسر و اندر دو صد سالے کہ بگذشت!

نگهبانِ سرمِ محارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش لغیر است
 ز اندازِ نگاهِ او توان دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

ز سوزِ این فستیرِ نشین
 بده او را ضمیرِ آتشین
 دلش را روشن و پابنده گردان
 ز امید که زاید از یقین!

○
 گئے اقم گئے مستانہ خیرم
 چہ غول بے تیغ و شمشیر بے بریم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عصر خویش اندر ستیرم!

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کارواں بہ
 کجا مکتب، کجا محبت نہ شوق
 تو خود نہ مرا ایس بہ کہ آں بہ!

○
 پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم تو گشت از ابرِ مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش !

○
 باں رازے کہ گفتم، پے نہرند
 ز شاخِ نخلِ من جُسرِ ما نخورند
 من اے میرِ اُمم داد از تو خواهم
 مرا یا راں غرِ لخوا نے شمرند

نہ شعر ست اینکہ بروئے دل نہ ادم
 گرہ از رشتہ معنی کش ادم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں راتا ب ادم

تو گفستی از حیات جاوداں گھے
 بگوشِ مُردہ پیغامِ جاں گھے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاریخ وفاتِ این آں گھے!

○
 رُحْم از درِ پنهانِ رُغفرانی
 ترا و دِخونِ رِچِشِمِ ارغوانی
 سخن اندرِ گلوئے من گره بست
 تو احوال مرا ناگفت دانی!

○
 زبانِ ماغریباں از نگاہِ بیت
 حدیثِ درو منداں اشکِ آه بیت
 کشادِ حشیم و بستم لبِ خویش
 سخن اندرِ طریقِ ماگناهِ بیت!

خودی دادم ز خود نامحر می را
 کشادم در گل اوزم می را
 بدہ آں نالہ گری کہ از فے
 بسوزم جگر منم میں ہر غمے را!

درون با بجز دود نفس نیست
 بجز دست تو مارا دسترس نیست
 دگر افسانہ عنتم با کہ گویم
 کہ اندر سینہ ما غیر از تو نفس نیست

○
 غریبے دردمندے نے نوائے
 زسورِ نعمتِ خود درگدازے
 تومی دانی چہ می جوید چہ خواهد
 دے از ہر دو عالم بے نیازے !

○
 نم و رنگ از دمِ بادے نجوم
 زنیضِ آفتاب تو برویم
 نگاہم از مہ و پرویں بلند است
 سخن را بر مزاج کس نکویم

○

درآں دریا کہ اور اساحلے نسبت
 دلیل عاشقانِ غیر از دلے نسبت
 تو فرمودی رہِ لطیف اگر فقیم
 و گرنہ جز تو مارا منزلے نسبت!

○

مراں از در کہ مشتاقِ حضوریم
 از اں درے کہ دادی ناصبوریم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز صبر
 کہ ما از دے و صد فرسنگِ دُوریم!

اشارات: بطحا، مکہ معظمہ

○
 بہ افترنگی بہستانِ دل با ختم من
 ز تابِ مے بریاں بگدہ ختم من
 چناں از خوشیتن بیگانه بودم
 چو دیدم خویش را نشناختم من!

○
 مے از میخانه مغرب چشیدم
 بجانِ من کہ دردِ سر خریدم
 نشستم با نکویانِ فتنگی
 از اں بے سوز تر لرزے ندیدم!

فقیہم از تو خواہم ہر چہ خواہم
 دل کو ہے خراش از برگِ کاہم
 مراد رس حکیمان در و سدا
 کہ من پروردہ فیضِ نگاہم !

نہ با ملّا نہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویسُ اللہ بر لوحِ دلِ من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاش مینم

○
 دل ملا گرفتار غمے نیست
 نگاہے هست در پیش نمے نیست
 ازاں بگرختم از مکتب او
 کہ در ریگ حجازش منزلی نیست!

○
 سرنیز کلاش نشیدار است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالت نگفتم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

دل صاحب دلاں او برویا من؟
 پیامِ شوق او آورویا من؟
 من و ملازکشیں دینِ تو یسیم
 بسندِ برہوت او خورویا من؟

غریبم در میانِ محفلِ خویش
 تو خود گویا کہ گوئم مشکلِ خویش
 ازاں ترسم کہ پناہم شود فاش
 عنیم خود را نگوئم بادلِ خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گره از روتے کارِ خود کشادم
 بغیرِ اللہ کردم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتادم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندرِ سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندرِ برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سودستِ موجِ گوہرِ من

ہنوز ایں خاک دارائے شرمست

ہنوز ایں سینہ را آہِ سحرست

تجلی ریز چشم کہ بینی

بایں پیری مرا تابِ نظرست!

نگاہم نہ انچہ ملیم بے نیازست

دل از سوزِ در و خمِ در گزارست

من ایں عصرِ بے اخلاص بے سوز!

بگو با من کہ آخر ایں چہ رازست؟

○
 مرادِ عصرِ بے سوز آتشِ بیدند
 بخاکم جانِ پرشورے دمییدند
 چو نَخ در گردنِ من زندگانی
 تو گوئی بر سرِ ارم کشیدند!

○
 نگیرد لاله و گل رنگ و بویم
 درونِ سینہ ام مرد آرزویم
 غمِ پنهان بحرِ اندرِ گنجبد
 اگر گنجبد چه گویم با کہ گویم!

من اندر مشرق و مغرب غریبیم
 که از یارانِ محرم بے نصیبیم
 غمِ خود را بگویم بادلِ خویش
 چه معصومانه غربت را فریبیم!

طاسمِ علمِ حاضر را شکستم
 ربودم دانه و دامنش گسستم
 خدا داند که مانندِ برآسیم
 به تارِ او چه بے پروا نشستم!

بچشم من نگہ آورده تست
 فروغ لاله آورده تست
 دو چارم کن به صبح من رآنی
 شبنم را تاب مه آورده تست !

چو خود را در کنار خود کشیدم
 به نور تو مقام خویش دیدم !
 دریں دیر از نوائے صبح گاہی
 جهان عشق و مستی آفریدم !

اشارات : من رآنی ، تبلیغ ہے حدیث مشہور من رآنی فقد رآ اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا ۔

○
دیں عالم بہشتِ خرمِ مہست

بشاخِ اوزا شکِ منِ نئے مہست
نصیبِ اوہنوز آں ہا وہنوسیت
کہ او در انتظارِ آدمِ مہست

○
بدہ اور اجوانِ پاکبازے

سرورِ ش از شرابِ خائے سارے
قوی بازوئے او مانندِ حمزہ
دلِ او از دو گیتی بے نیازے

○
 بیاساتی بگرداں جامِ مے را
 ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نئے را

وگر آں دل بنہ در سینہ من
 کہ پیچم نیچہ کاؤس و کے را!

○
 جہاں از عشق و عشق از سینہ تست
 سرورش از مے ویرینہ تست
 جز این چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ تست!

○
 مرا ایں سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ تست
 نخلِ ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینه من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از ہمتِ امِ خود گزستم
 ز من امروز می خواہد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم!

○
 دمید آں لالہ از مشیتِ غمبارم
 کہ خوش می تراود از کُنارم
 قبولش کن ز راہِ دل نوازی
 کہ من غیر از دِلے چیزے ندارم!

○
 حضورِ ملتِ بیضاتِ پیدم
 نوائے دلگدازے آئیدم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آئیدم، آئیدم!

بصدقِ فطرتِ زندانہ من
 بسوزِ آہِ بیتابانہ من
 بدہ آں خاک را ابر بہاے
 کہ در آغوشِ گیرودانہ من!

دلے بر کفِ نہادِ دلبرے نیست
 متاعِ دشتِ غارت گری نیست
 درونِ سینہ من منزلی گیر
 مسلمانے ز من تنہا ترے نیست!

○
 چورومی در حرم دادم ازاں من
 از و آموختم اسرارِ جاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کہن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

○
 گستاخانے ز خاکِ من برانگیز
 نیمِ چشمِ بخونِ لالہ آمیز
 اگر شایاں نیم تیغِ علیؑ را
 نگاہے دہ چشمِ شیرِ علیؑ تیز!

مسلمان تا بسا حل آر مید هست
 نخل از بحر و از خود نا مید هست
 جز این مرد فقیری در دمس که
 جراحت مانے پنهانش که مید هست؟

که گفت اورا که آید بوی یارے؟
 که داد اورا امید نو بهارے؟
 چو آں سوز کهن رفت از دم او
 که زد بنیستان او شرارے؟

○
 ز بحرِ خود بجوئے من گہرِ درہ
 متاعِ من بجوہ و دشتِ درہ
 و لم نکشود از اں طوفاں کہ دادی
 مرا شورِ ز طوفاں نے دگر درہ!

○
 بجلوت نے نوازی ہائے من ہیں
 بخلوت خود گدازی ہائے من ہیں
 گر فتم نکتہ فستہ از نیاگاں
 ز سلطان بے نیازی ہائے من ہیں!

بہر حالے کہ بودم خوش ہر دم
نقاب از روی معرہ نیکشودم
پیرس از اضطراب من کہ بادوست
دے بودم دے دیگر نبودم !

شریک درد و سوزِ لاله بودم
ضمیرِ زندگی را وانمودم
ندانم با کہ گفتیم نکستہ شوق
کہ تنہا بودم تنہا ہر دم

○
 بنورِ تو برافروزم نگہ را
 کہ بینم اندرونِ محرمہ را
 چو می گویم سمانم، بلرزم
 کہ دانم مشکلاتِ لا اله را

○
 بجوئے تو گداز یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خرابِ جراتِ آں زندیایم
 خدا را گفت مارا مصطفیٰ بس!

۱۲

ز شوق آموختم آں ماؤ ہوئے
 کہ از سنگے کشاید آ بجوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بجیر درنگ و بجوئے

یہ بنگہ فرنگی کج کلاہاں
 تو گوئی آفتاب نند ماہاں
 جوانِ سادہ من گرم خون است
 نگہ دارش ازیں کامنگہاں

بدہ دستے زپا افتادگان را
 بہ عنایتِ اللہ دل نادادگان را
 از آتش کہ جان من بر آفت
 نصیب دہ مسلمان زادگان را

۱۳

تو ہم آں مے بگیر از ساغر دوست
 کہ باشی تا ابد اندر بر دوست
 سجودے غیبت اے عبد الغر زبایی
 بروجم از مژہ خاکِ در دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہم تیرم
 ولے در کشورِ معنی امیرم
 جہانے کو ز تخمِ لالہ رست
 بیابن گد باغوشِ ضمیمہ

○
 سراپا در دم در ماں نا پذیرم
 نہ پنداری ز لبون و زار و پیرم
 ہنوزم در کمانے میتوان اند
 ز کیشِ ملتے افتادہ تیرم!

بیابا ہم در آوریم و قصیم
 ز گیتی دل برانگیریم و قصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشماں اشکِ دل بریم و قصیم

ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ شمش چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ تر
 طناب از دیگران حستین حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکانیم
 بروں از حلقہ نہ آسمانیم
 بما آموختند آن سجده کنوے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم بیگانہ تر شو
 کہ پیمائش نمی ارزد بیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیباک نہ در عالم نو!

حضورِ ملت

مجاز من کلامِ عارفانه
 که من دارم سرشتِ عاشقانه
 سرشکِ لاله گول را اندرین باغ
 بنفشانم چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰؐ

بمنزل کوشش مانندِ مدینہؐ

دریں نیلی فضا ہر دم سنروں شو

مقامِ خویش اگر خواہی دریں یر

بحق دل بندِ راہِ مصطفیٰؐ روا

○
 چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بخود مثل گهر پجیده ام من
 ازاں نمود با من سرگران است
 به تعمیر حرم کوشیده ام من

○
 بیاساتی بگردان سنگین را
 بنفشان بردو گیتی استین را
 حقیقت را به رندے فاش کردند
 که ملاکم شناسد ر مزوین را

○
 بیاساقی نقاب از رخ بر افکن
 چکیدا از چشم من خون دل من
 به آں لحنے کہ نے شرقی نہ غربی است
 نوائے از مقامِ لَا تَخَفْنَ

○
 بروں از سینہ کشش تبکیر خود را
 بخاکِ خویش زن اکسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش زی
 مدہ در دست کس تقدیر خود را

ۛ اشارات : لَا تَخَفْ ، تلبیع بآیہ قرآنی ، لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى

مسلمانان از خودی مرد تمام است
 بخش تا خودی میر و غلام است
 اگر خود را مستاع خوش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

مسلمانان که خود را افاش و یند
 بهر دریا چو گوهر آرمیند
 اگر از خود رمیند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خریدند

○
 کُشودم پرده را از روی تقدیر
 مشو نومید در راه مصطفیٰ گیر
 اگر باور نداری آنچه گفتم
 ز دیں بگریز و مرگ کافرے میر!

○
 بہ نثر کاں بستہ در مارا کشادند
 بنائے مصریائے محکم نہادند
 تو ہم دستے بدامانِ خو دی زن
 کہ بے او ملک دیں کس اندادند!

○
 ہر آن قوے کہ می ریزد بہاش
 نسا زد جز بہ بوہائے مریدہ
 زخاش لالہ می روید و لیکن
 قباے دارد از رنگ پریدہ

○
 خدا آں ملتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدستِ خویش نہشت
 بہ آں ملت سرو کالے ندارد
 کہ دہقانیش برائے دیگران کشت

ز رازی حکمت قرآن بیاموز
 چراغی از چرخ آفریند
 و لے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان ز سیتن بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی ز دل آلائے را
 ز خاکِ مرده رویا ندنگہ را
 مدہ از دست دامانِ چنین مرد
 کہ دیدیم در کندش مهر و مہ را

○
 تو اے نادانِ دلِ آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیلِ گاہِ راہِ دریاب
 چسپاں مومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لَآ مَوْجُودِ إِلَّا اللّٰہِ دریاب

○
 دلِ تو داغِ پنہا نے ندارد
 تب و تابِ مسلما نے ندارد
 خیابانِ خودی را دادہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

انا الحق
 انا الحق جبریت ام کبریا نیست
 سزائے او چلیا نیست یا نیست؟
 اگر فرے بگوید سزائے من به
 اگر فرے بگوید ناروا نیست!

○
 یہ آں ملت انا الحق سازگار است
 کہ از خوشنم ہر شاخسار است
 نہاں اندر جلال و جمالے
 کہ اور آنہ سپہ آئینہ ار است!

میان امتنان و الامت ماست
 که آن امت و گیتی را امام است
 نیاید ز کار آفرینش
 که خواب و خشکی بر وی حرام است!

وجودش شعله از سوزِ درون است
 چو خس و اراجهان چید و چین است
 کند شرح انا الحقِ همّتِ او
 پئے هر گن که می گوید بگوین است

۵ اشارات: خواب - تلخیص بایه قرآنی: لَا تَأْكُلْ أَمْوَالَهُمْ بَسْوَءٍ ظَنِّمْ وَلَا تَوَدُّهُمْ ط

○
 پر دروسعت گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شاخِ آشیانہ
 مہ و نجم گز قمار کندش
 بدستِ اوست تفتدیر زمانہ

○
 بہاغاں عندلیبے خوش صفیرے
 براغاں جہّہ بانے زود گیرے
 امیرِ اوبسلطانی فقیرے
 فقیرِ او بہ درویشی امیرے

بجایم نو کهن می از سبوریز
 فروغِ نوش را بر کاخ و کوریز
 اگر خواهی ثمر از شاخِ منصوب
 به دل لَا غَالِبَ إِلَّا اللَّهُ فروریز

۴
صوفی و ملا

گرفته‌م حضرت ملا ترش روست
 نگاهش مغز انشاسد از پوستان
 اگر با این مسلمانان که دارم
 مرا از کعبه می راند حق اوست

○
فرنگی صید بست از کعبه و دیر

صدا از خانقاهاں رفت لاغیر

حکایت پیش ملا یار گفتم

دعا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
بہ بند صوفی و ملا اسیری

حیات از حکمت قرآن نگیری

بآیاتش ترا کارے جز این نیست

کہ از بسین او آساں بمیری

ز قرآن پیش خود آئینہ آویز
 و گر گول گشتہ! از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیش را برانگیر

زمین بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ سچ پیامِ خدا گفتند مارا
 ولے تاویلِ نشانِ حیرت انداخت
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

THE PUN
 L.I
 N?
 HIGH-DE

○
 ز دوزخ واعطی کافر گئے گفت
 حدیثے خوشتر از دے کافرے گفت
 "ندانند آں غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!"

○
 میرے خود شناسے پختہ کالے
 بہ پیرے گفت حرفِ نیش دارے
 برگِ ناتما مے جاں سپرن
 گرفتن روزی از خاکِ مزائے!

پسر را گفت پیچے غرقہ بازے
 ترا این نکتہ باید چہ زجاں کرد
 بہ نمودن این دور آشناباش
 ز فیض شاں بر آہمی توان کرد

۵
 رومی

بکام خود دگر آں کمنہ مے ریز
 کہ با جاش نیز دملکت ویز
 ز اشعار جلال الدین رومی
 بہ دیوارِ حرم دل بیاویز

○
 بگير از ساعش آں لاله رنگ
 که تاثيرش دهد لعل به سنگ
 غزالے را دل شیرے بخشد
 بشوید داغ از پشت پلنگ!

○
 نصیبے بردم از تاب و تب او
 ششم مانند روز از کوب او
 غزالے در بیابان حرم ہیں
 کہ ریز و خند شیر از لب او

○
سراپا درد و سوزِ آشنائی

وصالِ اوزباں و اینِ جدائی
جمالِ عشقِ گیسو از نئے او
نصیبِ از جلالِ کبریائی

○
گرہ از کارِ این ناکارہ واکرد
غبارِ رگِ بندِ راکمیبِ اکرد
نئے آں نے نوازے پاکبانے
مرا با عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من درِ دل باز کردند
 ز خاکِ من جہانے ساز کردند
 ز سیفِ او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و انجم ساز کردند

خیالِش بامہ و انجم نشیند
 نگاہِش آں سوئے پرویں بہ بیند
 دلِ بیتابِ خود را پیشِ او نہ
 دمِ اور عیشہ از سیلابِ چلند

○
 ز رومی گیر اسرارِ فقیری

که آں فقر است محسوسِ امیری
 خد زان فقر و درویشی که ازوے

رسیدی بر ممتِ مِ سر بر تیری

○
 خودی تا گشت مہجورِ حنائی

به فقر آموخت آدابِ گدائی

ز چشمِ مستِ رومی وامِ کردم

سرورے از ممتِ مِ کبریا یی

مے روشن ز تاکِ من فرو رنجیت
 خوشامرے کہ در دامنم آونجیت
 نصیب از آتش دارم کہ اول
 سنائی از دل رومی برانجیت

۶

پیام فاروقؓ
 تو اے بادِ بیاباں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں موجے برانگیز
 بگو فاروقؓ را پیغامِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز

خلافت، فقر با تاج و سر پرست
 نہ ہے دولت کہ پایاں ناپذیر است
 جواں بختا! مدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میر است!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او با نحوشتن خلوت گزیند

○
 بہ روئے عقل و دل بکشتائے ہر در
 بگیر از پیر مہربانہ ساغر
 در آن کوش از نیارِ سینہ پرور
 کہ دامن پاک داری آستینِ تر

○
 نمنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز درِ حجبِ تجو نا آرمیدہ
 در خسِ اوتہ این نیلگیوں چرخ
 چو تیغے از میاں بفرسایدہ

اشارات : در آن کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

چہ خوش زد ترک ملا حہر دے
 رخ ادا حمرے حشمیش کبودے
 بدریا گر گرہ فتد بہ کارم
 بحر طوفاں نمیخواہم کشودے

جہانگیری بخاک ماسرشتند
 امامت در حبین مانوشتند
 درون خویش بنگیر آں جہاں را
 کہ تخمیش در دل فاروق کشتند

○
 کسے کو داند اسرارِ یقین را
 یکے ہیں می کند چشمِ وہیں را
 بیامیزند چوں نورِ وقتِ نایل
 میندیشِ افتراقِ ملکِ دیں را

○
 مسلمانے کہ خود را امتحان کرد
 غبارِ راہِ خود را آسمان کرد
 شرارِ شوق اگر داری نگہِ سدا
 کہ باوے آفتابی میتوان کرد

شعرا نے عرب

بگوا از من نواخوان عرب را

بہائے کم نہا دم لعل لب را

ازاں نورے کہ از قرآن گرفت

سحر کردم صدوی سالہ شب را

بجانہا آفریدم ہائے وہورا

کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا

شود روزے حریف بجز پر شور

ز آشوب بے کہ وادم آ بجورا!

○
 تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خویش یاری
 بباغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سوزے کہ داری!

○
 بخاکِ مادلے، در دل غمِ مہست
 ہنوز ایں کہنہ شاخے را نمِ مہست
 بہ افسونِ ہنر آں حشیمہ بکشاے
 درونِ ہر مسلمان از مرے مہست!

○
مسلمان بندہ مولا صفات سہت

دل او سرے از سرِ ذات سہت
جہاش جز بہ نورِ حق نہ بینی
کہ صہاش در ضمیر کائنات سہت!

○
بدہ با خاکِ او آں سوز و تابی
کہ زاید از شبِ آفتابی
نوا آں زن کہ از نیضِ تو اورا
دگر بخشند فوقِ انقلابی!

○
 مسلمانِ عظیم دل در خریدن
 چو سیلاب از تپِ یاراں تپیدن
 حضورِ ملت از خود در گذشتن
 و گر بانگِ اَنَا الْمَلِکُ کشیدن

○
 کسے کو فاش دیا سرِ جاں را
 نہ بیند جز بحشیم خود جہاں را
 نوارے آفریں در سینہ خویش
 بہارے میتواں کردن خراں را

○
 نگہدار آں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز وستی حاصل تست
 تنہی دیدم سببوائے این آں را
 مئے باقی بہ مینائے دل تست

○
 شبِ ایں کوہ و دشتِ سینہ تابے
 نہ دروے مرغکے نے موجِ آبے
 نگر دور و روشن از قندیلِ ہباں
 تو میرانی کہ باید آفتابے!

نکو میخوای خطِ سیمائے خود را
 بدست آورِ رگِ فردائے خود را
 چو من پادِ بیابانِ حرم نہ
 کہ بینی اندرِ روپنایے خود را

۸
 اے فرزندِ صحرا
 سحر گاہاں کہ روشن شد دروشت
 صدا زِ مرغِ از شاخِ نخیل
 فرو بل خمیمہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوان لیسیت بے وقِ رحیل

○
 عرب راقی و سیل کاڑاں کرد
 کہ او بافتن خود را امتحان کرد
 اگر فقر تھی دستاں غمیرا سست
 جہان نے راتہ و بالا تو اس کرد

○
 در اں شب ہا خروش صبح فردا سست
 کہ روشن از تجلی ہائے سینا سست
 تن و جہاں محکم از باد و دروشت
 طلوع امتناں از کوہ و صحرا سست

توجہ دانی کہ دریں محرو سوار سے باد
 دگر آئین تسلیم و رست گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 مگو شرم چنین است چنان نسبت
 جنون زیر کے از من و نہ گیر

چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردد
 کہ از ہر سنگا مہ ہا بیگانہ گردد
 ازاں ہوئے کہ افکندم دریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانہ گردد

○
 نختیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از دماغے کہ دارم
 بچشم کم میں تنہا نیم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشاںم چو گردہ گزارے
 کہ بردوش ہوا گیر و قرارے
 خوشاں سختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے!

○
 خوش آں قوم پریشاں روزگارے
 کہ زاید از ضمیرش بختہ کارے
 نمودش سرے از ہر غیب است
 زہر گر دے بروں ناید سوائے !

○
 بہ بحر خویش چوں موجے تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 دگر رنگے ازین خوشتر ندیدم
 بخون خویش تصویرش کشیدم !

○
 نگاہش پر کند خالی سبوتا
 دو اندامے بتاک آرزو
 ز طوفانے کہ بخشد را انگانی
 حریف بحر گمرد و آبجو!

○
 چو برگیسر ز نام کارواں را
 دهد ذوق تحبلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں اسچناں فاش
 تہ پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکباد کن آں پاک جاں را
 کہ زاید آں مہرِ کارِ وَاں را
 ز آغوشِ چنین فرخندہ مادر
 نجات می دہم حوِ جِباں را!

○
 دل اندر سینہ گوید دلبرے مہست
 متاعے آفریں غارتگرے مہست
 بگو شمع آمد از گردوں دمِ مرگ
 و شگوفہ چوین فرویزد برے مہست

۵ اشارات: شگوفہ چوین الخ۔ یہ مصرع غالباً لطف اللہ آذر کا ہے۔

خلافت و ملکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغ مرده مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان را شاهی آموخت!

خلافت بر مقام ما گواهی است

حرم است آنچه بر پا دشاہی است

ملوکیت همه مکر است و نیزنگ

خلافت حفظ ناموس الهی است!

درخت با ملوکیت کلیے
 فقیرے بے کلا ہے بے گلیے
 گئے باشند کہ بازی ٹائے تقدیر
 بجیرے کارِ صرصر از نسیم!

ہنوز اندر جہاں آ دم غلام است
 نظاش خام و کارش نا تمام است
 غلامِ فہر آں گیتی پناہم
 کہ در دیش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پایدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 نقاش عبده آمد و یکن
 جهان شوق را پروردگار است

۱۱
 ترک عثمانی

بلکِ خویش عثمانی میراست

دلش آگاه و چشم و بصیر است

نه پنداری که رست از بندِ افرونگ

هنوز اندر طلسم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو مید و با خود آشنا باش
 کہ مرداں پیش ازین بودند و بستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازه دادند
 بنائے کارِ شاں و گیر نہاوند
 ولیکن کو مسلمانے کہ لبید
 نقاب از روئے تقدیرے کشاوند

دخترانِ املت

بہل اے دخترکِ اینِ لبری ہا

مسلماناں رانہ زیبِ کافری ہا

منہ دل بجمبالِ غازہ پرورد

بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد

برخمش جانِ ما را حقِ مباداد

دلِ کاملِ عیارِ آں پاکِ جاں برد

کہ تیغِ خویش را آبِ از حیا داد

○
 ضمیرِ عصرِ حاضر بے نقاب است
 کشادش در نمودِ رنگ و آب است
 بهمانست بانی ز نور حق بیامو
 کہ او با صد بختی در حجاب است

○
 جہاں را محکمٰی از اہمّات است
 نہادِ شاہِ امین ممکنات است
 اگر این نہکتہ را قومے نداند
 نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد او ایں خرد پرور جنوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
 ز مکتبِ حشیم و دل نتوان گرفتن
 کہ مکتبِ نیست جبرِ بحر و فسون!

خنک آں ملتے کز وارداتش
 قیامت ہا بہ بیند کائناتش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
 توں دیدارِ حبیبِ اہماتش

○
 اگر بندے ز درویشے پذیری
 ہزار اہمت بمیرد تو نہ میری
 بتولے^{رض} باش و پنہاں شوازیں عصر
 کہ در آغوش شبیرے^{رض} بگیری

○
 ز شام مابروں اور سحر
 بہت آں باز خواں اہل نظر
 تو میدانی کہ سوزِ قرأت تو
 دگرگوں کرد وقتِ دیر^{رض} عمر

۵ اشارات : حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

عصر حاضر

چہ عصر است این کہ دین فریادی است

ہزاراں بند در آزادی است

ز روی آدمیت ننگ و نم برد

غلط نقشے کہ از بہرادی است

نگاہش نقش بند کاندی ہا

کمال صنعت او آفری ہا

حذر از حلقہ بازار گاش

قمار است این ہمہ سوداگری ہا!

جو انماں را بد آموزست این عصر
 شب ابلیس را روزست این عصر
 بدامانش مثال شعله پیچم
 کہ بے رست و بے سوزست این عصر!

مسلمان فقر و سلطانی بہم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بہم کرد
 ویکن الاماں از عصر حاضر
 کہ سلطانی بہ شیطانی بہم کرد

چه گویم قص تو چون است چون نیست
 حشیش است این نشاط اندر نیست
 بخت بید فرنگی پائے کوبی
 بهر گمائی تو آن طغیانِ خون نیست

۱۲

بر مہمن
 در صد تنہ را بر خود کشادی
 دو گامے رفتی و از پافتادی
 بر مہمن اند بتاں طاق خود آرمست
 تو قرآن را سر طاقے نہادی

بر همین را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید بجز به زور دست بازو
 خدائے را ترشیدن زخاره!

نگه دار و بر همین کار خود را
 نمیگویند به کس اسرار خود را
 بمن گویند که از هیچ بگذر
 بدوشش خود پرور ز نار خود را!

چه گویم قص تو چون است چون نیست
 حشیش است این نشاط اندر نیست
 بهت بید فرنگی پائے کوبی
 بهر گمائی تو آن طغیانِ خج نیست

۱۲

بر مہمن
 در صفت نہ را بر خود کشادی
 دو گامے رفتی و از پافتادی
 بر مہمن از بتاں طاق خود آراست
 تو قرآن را سر طاقے نہادی

بر زمین را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید جز به زور دست بازو
 خدائے راتمه اشیدن زخاره

نگه دار و بر همین کار خود را
 نمیگوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از هیچ بگذر
 بدوشش خود برد ز نار خود را!

برہمن گفت برخیز از دروغیر
 زیار این وطن نماید به بن خیر!
 یک مسجد و ملا می نه گنجد
 ز افسون بیتاں گنجد یک ویر!

۱۵
 تعلیم

تب و تابے کہ باشد جاودانہ
 سمندِ زندگی را تا زیانہ
 بہ فرزنداں بیاموز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانہ!

○
 ز علم چارہ سارے بے گدازے
 بسے خوشترنگاہ پاک بازے
 نکوتر از نگاہ پاک بازے
 دے از ہر دعوالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جان بیدارے ندارد
 از اں از مکتب یار اں گریزم
 جو آنے خود نگہدارے ندارد

زمین گیر ایں کہ مرے کو چہ چشمے
 زمینیاں سے غلط دینے نکو تر
 زمین گیر ایں کہ ناوانے نکو کیش
 زوداشمند بے دینے نکو تر!

ازاں منکرِ فلک پیما چہ حاصل
 کہ گردِ ثابت و سیارہ گرد
 مثالِ پارہِ امیرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

○
 ادب پیرایہ نادان وانا است
 خوش آں کو از ادخوبی را بیار است
 ندارم آں مسلمان زاده را دوست
 که در دانش فرو و در ادب است!

○
 ترا نومیدی از طفلان وانیست
 چه پروا اگر دماغ شان سانیست
 بجوئے شیخ مکتب گم بدانی
 کہ دل در سینہ شان نیست بانیست!

○
 به پورِ خوش دین و دانش آموزد
 که تا بدچول مه و انجم نگنیش
 بدست او اگر دادی مهر را
 بد بیضا است اندر استغینش!

○
 نوا از سینّه مزج چمن برد
 ز خونِ لاله آں سوزِ کهن برد
 بایں مکتب بایں دانش چپ نازی
 که ناں در کف نداد و جاب ز تن برد

○
 خدایا وقت آں درویش خوش باد
 کہ دلہا از دوش چوں غنچہ بکشد
 بہ طفلِ مکتبِ ما این دعا گفت
 پئے نانے بہ بند کس منقیاوا

○
 کسے کو لا الہ را در گہ بست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حبست
 باں دین و بہ آں دانش میہ از
 کہ از مامی برد چشم و دل دست

○
 چو می بینی کہ رہزن کاروان کُشت
 چه پر سی کاروان را چسب کُشت
 مباحش امین از آن علمے کہ خوانی
 کہ از وے روح تو می میتوان کُشت

○
 جوان خوش گلے رنگیں کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 بہ مکتب علمِ عشقی را بیا موخت
 بیسرنایدش برگِ گیا ہے!

شتر را بچہ او گفت دروشت
 نمی بینم خدائے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں پایہ لغزد
 شتر ہم خویش را بنید ہم اورا

۱۶
 تلاش رزق

پریدن از سرِ بامے بامے
 نہ بخشد جبرہ بازاراں اقماعے
 زنجیرے کہ جبرِ مہشت پرے نیست
 ہماں بہتر کہ میری در کناں

۵ اشارات : شتر را الخ ، تلمیح ہے عربی ضرب المثل کی طرف الجمل کا لفظ الحق

الاعند الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جس تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔

Courtesy Sarai (CSDS). Digitized by eGangotri

۵ کناں ، بازار کا گھونٹلا۔

نگر خود را بحشیم سرمانه
 نگاه ماست مارا تا زیانه
 تلاش رزق ازاں داند مارا
 که باشد پرکشودن را بهمانه

۱۷
 ننگ با بچه خوش
 ننگ بچه خود را چه خوش گفت

به دین ماحرم آمد کرانه
 به موج آوین و از ساحل به پریهیز
 همه دریاست مارا آشیانه

تو در دریانه او در ترست
 به طوفان در قادن جوهر تست
 چو یک دم از تلاطم هابیا سو
 بهیں دریائے تو غارتگر تست!

۱۸

خاتمه

نه از ساقی نه از پیانم
 حدیث عشق بلبا کانم
 شنیم آنچه از پیاکان امت
 ترا یا شوخی رندانم

○
 بخود باز آ و دامان دلے گیر
 درون سینہ خود منزلے گیر
 بدہ ایں کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم دانہ من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جبر قبلة قلب و نظر نیست
 طوافِ او طوافِ بام و در نیست
 میان ما و بیت اللہ رفر نیست
 کہ جبریل امیں را ہم خبر نیست!

حضورِ عالمِ انسانی

آدمیت احترامِ آدمی

با خبر شو از ممتِ آدمی

جاویدنامه

حضورِ عالمِ انسانی

تمہید

ایسا ساقی بیار آں کہنہ مے را
 جوانِ فرو دیں کن پیر مے را
 نوائے وہ کہ از فیضِ دمِ خویش
 چو مشعل بر فروزم چوبِ نے را

○
 یکے از حجرہ خلوت برس آئے
 ببادِ صبح گاہی سینہ کشائے
 خروشِ این مہمِ رنگِ بُورا
 بہت در نالہ مرغِ بہیرائے

۲
 زمانہ فتنہ ہا آورد و بگذشت
 خساں را در غلِ پُر و بگذشت
 دو صد بے داد را چنگیزی او
 چو گور تیرہ بختاں کرد و بگذشت!

بُساکس اندہ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند!
 خنک مرداں کہ درد امان امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ چیدند!

۳

چو بیل نالہ زارے نداری
 کہ در تن جان بیدارے نداری
 وریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو نے خمے از سر خارے نداری!

۵ اشارات : اندہ ، مخفف ہے اندوہ کا۔
 بساکس ... الخ ، یہ شعر امیر خسرو کا ہے۔

○
 بیابرخوش چسپیدن بیا مژ
 بناخن سینہ کاویدن بیا مژ
 اگر خواهی خدا را فاش بینی
 خودی را فاش تر دیدن بیا مژ

○
 گلہ از سختی ایام بگذار
 کہ سختی ناکشیدہ کم عیار است
 نمی دانی کہ آب چو تباران
 اگر بر سنگ غلط خوشگوار است

○
 کیو تر بچہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان ز لیت باخوئے حمیری
 اگر یاھوئی زنی از مستی شوق
 کلمہ را از سر شاہیں بگیری

○
 فتادی از مصتام کبریائی
 حضورِ دوں نہادان چہر سائی
 تو شاہینی ولیکن خوشیتن را
 نگیری تا بہ دامِ خود نیائی!

○
 خوشا روزی که خود را بازگیری
 ہمیں فقر است کو بخشد امیری
 حیات جاوداں اندر یقین است
 رہنماین وطن گیری، ہمیری!

○
 تو ہم مثل من از خود در حجابی
 خنک روزی که خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشه رزق
 ترا کافر کند علم کتابی

○
 چہ خوش گفت اشترے باکرۂ خویش
 خنک آن کس کہ اندک از خود را
 بگیر از ما کہن حسن نور اں
 بہ پشتِ خویش بردن بارِ خود را

۴
 مرا یاد است از دانیِ افرونگ
 بسا از آن کہ از بود و عدم گفت
 ولیکن باتو گویم این دو حرف
 کہ با من پیر مردے از عجم گفت

○

الا کے شتہ نامحرمے چند
 خریدی از پے یک دل غمے چند
 ز تاویلاست ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہے دے چند

۵

وجود دست این کہ بینی یا نمود است
 حکیم ماچہ مشکھا کشود است
 کتابے برفن غواص بنوشت
 و لیکن در دل دریا نبود است

○
 بہ ضربِ تلیشہ بشکن بستنیوں را
 کہ فرصت اندک و گردوں دو رنگ است
 حکیمان را دریں اندیشہ بگذار
 شر را از تلیشہ خیزد باز سنگ است!

○
 منہ از کف چرخ آرزو را
 بدست آورم تمام ہاؤہو را
 مشو در چار سوئے این جہاں گم
 بخود باز آو بشکن چار سو را

○
 دلِ دریا سکون بیگانه از تست
 به حبش گوهر یک دانه از تست
 تو ای موج اضطرابِ خود نگه دار
 که دریا را مستلح خانه از تست

○
 دو گیتی را به خود باید کشیدن
 نباید از حضورِ خود رمیدن
 به نورِ دوشِ بینِ امروزِ خود را
 ز دوشِ امروزِ را نتوان بودن

○

بماتے لالہ خود را وانمودی
 نقاب از چہرہ زیب کشودی
 ترا چوں برو میدی لالہ گفتند
 بشاخ اندر چیان بودی؟ چہ بودی؟

۶

نگہید مرد از رنج و غم و درد
 زد و در آن کم نشیند بردش گرد
 قیاس اورا مکن از گریہ خویش
 کہ هست از سوز و مستی گریہ مرد!

○
 نہ پنداری کہ مردِ متحسانِ مُرد
 نمیرد گرچہ زیرِ آسمانِ مُرد
 تراشایاں چنپی مرگِ ستُرنہ
 زہر مرگے کہ خواہی می توانِ مُرد!

○
 اگر خاکِ توارِ جاںِ محرمِ غیبت
 بشاخِ توہم از نیسیاںِ نمِ غیبت
 ز غمِ آزاد شو، دمِ راتکہ دار
 کہ اندرِ سببِ پرمِ غمِ غیبت!

○
 پریشاں ہر دم ما از غمے چند
 شریک ہر غمے نامحر مے چند
 و لیکن طرح فردائے تو الٰہ نجات
 اگر دانی بہائے ایں دے چند!

○
 جو انمردے کہ دل باخوشین لست
 رود در بحر و دریا امین از رشت
 نگہ را جلوہ مستی ہا حلال است
 ولے باید نگہ داری دل و دست!

○
 ازاں غم ہا دلِ مادرِ مندست
 کہ اصلِ اوازیں خاکِ نرندست
 من و تو زان غم شیریں ندانیم
 کہ اصلِ اوزا افکارِ بلندست

○
 مگو با من خدائے ماچنیں کرد
 کہ شستن میتوان از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قائلے می برد نامرد از مرد!

○
 بروں کن کینہ را از سینہ بخش
 کہ دو دِ خانہ از روزن بڑں بہ
 ز کشتِ دل مدہ کس را خرابے
 مشوای دہ خدا غارت کردہ

○
 سحر ہا در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مردِ حق و بیکہ چہ گویم
 چو مرگ آید تقسیم بربِ اوست!

بیا و صبح دم ششم بنالید
 کہ دارم از تو امید نگاہ
 و لم افسرہ شد از صحبت گل
 چنان بگذر کہ ریزم بر گیاه

۸

دل
 دل آں بجز است کو ساحل نورزد
 نہنگ از سہیتِ جوشِ بلرزد
 از اں سیلے کہ صداموں بجز
 فلک با یک جوابِ او نیرزد

○
 دلِ ما آتش و تن موجِ دودش
 تپید و بمبدم سازِ وجودش
 بند کریم شبِ جمعیتِ او
 چو سیلابی که بندِ چوبِ عودش

○
 زمانہ کارِ ارامی بردِ پیش
 کہ مردِ خود نگہدارِ است ویش
 ہمیں فقرِ استِ سلطانی کہ دلِ را
 نگہ دارِ می چو دریا گوہرِ خویش!

نہ نیر و نہ خودی را از خودے
 نہ بند از دست و پا رخ و کشودے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے!

تومی گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طلسم کاف و نون است
 دل ما گرچہ اندر سینہ است
 ولیکن از زبان ما برون است

○
 جهانِ مہر و مہ ز ناری اوست
 کشادہ گرہ از ناری اوست!
 پیامے دہ زمین ہندوستان!
 غلام آزاد از بیداری اوست!

○
 من تو کشتِ یزدانِ حاصلِ بہشتیای
 عروسِ زندگی را محصلِ بہشتیای
 غبارِ راہ شد و امانتے ہمار
 نہ پنداری کہ عقلِ بہشتیای دلِ بہشتیای!

○
 گئے جو تہِ حسنِ غریب
 خطیبِ ہنسِ ابرازِ صلیب
 گئے سلطانِ بخیل و سپیا
 ولے از دولتِ خود بے نصیب!

○
 جہانِ دل جہانِ رنگ و بو نیست
 درویشیتِ بلند و کاخ و کونیست
 زمین و آسمان و چار سونیست
 دریں عالمِ حبِ خدا ہو نیست!

○
 نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ سیمیا بد جهان چار سورا
 مے آشامے کہ دل گردن زناش
 بخوبیش اندر کشید این نگہ بورا

○
 محبت چلپیت؟ تا تیرنگا ہست
 چہ شیریں زخمے از تیرنگا ہست
 بصید دل وی؟ ترش بلنداز
 کہ این نخچیر نخچیرنگا ہست

۹
خودی

خودی روشن ز نور کبریائی است

رسانی هائے او از نارسانی است

جدائی از مقامات و صاش

و صاش از مقامات جدائی است

چو قمر در گذشت از گفت گویا

ز خاک او بر وید آرزو ها

خودی از آرزو شمشیر گردد

دم او رنگ هائے بر روز بویا!

○

خودی را از وجود حق و خودی
 خودی را از نمود حق نمودی
 نمیدانم که این تابنده گوهر
 کجا بودی اگر دریا نبودی!

○

دلے چوں صحبت گل می پذیرد
 ہما ندم لذت خواہش بگیرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من محکم تن گردد بمیرد

وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ است
 کشو و این گره غیر از نظرِ نیست
 گهرِ گشته آغوشِ دریا است
 ولیکن آبِ بحر آبِ گهرِ نیست!

کفِ خاکِ که دارم از درِ است
 گلِ درِ حیا نم از ابرِ است
 نه من، رامی شناسم من نه او را
 و لے دانم که من اندرِ است

جبر و خنیاں

یقیناً انم کہ روزے حضرت او

ترازوی نہدایں کاخ و کورا

اذاں ترسم کہ فردائے قیامت

نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہر و ما گفت با من راہب پیر

کہ دارم نکستہ از من فراگیر

کنده قوم سپید امرگ خود را

ترا گفت دیر و مارا گشت تدبیرا

○

وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ است
 کشود این گرهِ غیر از نظرِ نفسیت
 گهرِ گم گشته آغوشِ دریا است
 ولیکن آبِ بحر آبِ گهرِ نفسیت!

○

کفِ خاکِ که دارم از درِ اوست
 گلِ وریحِ انم از ابرِ تراوست
 نہ من، رامی شناسم من نہ او را
 و لے د انم کہ من، اندرِ برابرِ اوست

جبر و خنثیاریار
 یقین د انم کہ روزے حضرت او
 ترازوئے نہدایں کاخ و کورا
 ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا!

بہ روم گفت با من راہب پیر
 کہ دارم نکستہ از من فراگیر
 کند ہر قوم پیدار مرگ خود را
 ترائفت دیر و مارا گشت تدبیر!

موت

شنیدم مرگ بایزد ادا چنان گفت
 چه بے غم چشم آں کنز گل بزیاید
 چو جان او بگیرم شرمسارم
 ولے اور از مردن عار ناید

○

نباتش ده که میزشش جهات است
 بدست او زمام کائنات است
 نگرددش مسمار از خواری مرگ
 که نامحرم ز ناموس حیات است

بگوا بلیس را
 بگوا بلیس را از من بپایم
 تپیدین تا کج در زیر دایم
 مرا ایں خاکدانے خوش نیاید
 که صبحش نیست جز تمهید شام

○
 جہاں تا از عدم بپوش کشیدند
 ضمیرش سر و لبے تنگامہ دیدند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفریدند

○
 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را جوئے شد تر کرد
 نمیدانم که احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

○
 ترا از آستان خود برانند
 رحیم و کافر و طاغوت خج اندند
 من از صبح ازل در پیج و نامم
 از آن خارے که اندر دل نشانند

○
 تومی دانی صوابِ ناصوابم
 نروید دانه از کشتِ حرامم
 نکروی سجدہ و از درو مندی
 بخود گیری گناہِ بیجا بم

○
 بیایا نرو را شاهانه بازیم
 جهانِ چار سورا در گردازیم
 بافسونِ ہنراز برگِ کاشش
 بہشتِ این سوئے گردوں بسازیم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری
 فسادِ عصرِ حاضر آشکار است
 سپہ از زشتی او شرمسار است
 اگر پیدا کنی ذوقِ ننگا ہے
 دو صد شیطان ترا خد متنگدار است!

بہر کورہنر نانِ چشمِ گوش اند
 کہ در تاراجِ دلِ ہا سختِ گوش اند
 گراں قیمتِ گناہ ہے بالیشیرے!
 کہ ایں سودا گراں رزاں فروش اند!

○
 چہ شیطانے ناکر مش و از گو نے
 کند چشم ترا کور از فسو نے
 من اور امردہ شیطانے شام
 کہ گیر و چوں تو خیر بونے!

○
 چہ نہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیگانہ است
 تو بینی حلقہ دایم کہ پید است
 نہ آں دایم کہ اندردانہ است!

○
 بشرتا از محبتِ مِ خود قفا دہست
 بقدرِ محکمِ او را کشاد است
 گنہ ہم می شود بے لذت و سرور
 اگر ابلہ بیس تو خاکی نہاد است

○
 مشو نجیرِ ابلہ بیانِ این عصر
 خنساں را غمہ نشان سازگار است
 اصفیلاں را ہماں ابلہ بیس خوشتر
 کہ یزدان دیدہ و کامل عیار است!

○
 حریفِ ضربِ او مردِ تمام است
 کہ آں پیشِ نسبِ وِلا مقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ نِخِ او است
 کہ صیدِ لاغرے برے حرام است

○
 ز فہمِ دوں نہاد اں گمچہ دور است
 وے ایں نہکتہ را گفتن ضرور است
 بہ ایں نوزادہ ابلہساں نسا زو
 گنہگارے کہ طبعِ او غیور است!

بہ یارانِ طریق

بہ تا کارِ این امت بسایم
 قمارِ زندگی مردانہ بازیم
 چمنانِ نالیم اندرِ سجِ شهر
 کہ دل در سینہٗ ملاکد بازیم!

بہ یارانِ طریق

ا
 قلم در حبرہ باز آسمانها
 بہ بالِ اوسبک گرد و گرانها
 فضاے نیلگوں نچیر گاہش
 نمیکرد و بگردِ آشیانها!

ز جانم نعمتہ اللہ ہی رنجیت
 چو گرد از رنجیت ہی چار سو رنجیت
 بگیر از دست من سارے کہ تاراش
 ز سوز زخمہ چوں شکم فرو رنجیت!

چو اشک اندر دل فطرت پییدم
 پییدم تا بحشیم اور رسیدم
 درخش من ز مژگانش تو ای دید
 کہ من بر برگ کاہے کم حکم پییدم

○
 مرا از منطق آید بوسه خانی
 دلیل او دلیل ناتمامی!
 برویم بسته در مارا کشاید
 دو بیت از پیر رومی یا زجانی!

○
 بیا از من بگبیر آن دیر ساله
 که بخش روح با خاک پیاله!
 اگر آتش دهی از شیشه من
 فدایم بروید شخ لاله!

○
 بدستِ من بھائی پرینہ چنگِ است
 درونش نالہ ٹائے رنگِ لہکست
 ولے بنوازش باناخن شیر
 کہ اور اتارا زرگ ٹائے سنگِ است!

○
 بگواز من بہ پرویزانِ اعصر
 نہ فرما دم کہ گیم تیشہ دروست
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رانی تو اس خست

فقیرم ساز و سامانم نگاہیست
 بچشم کوه یاراں برگ کاہیست
 زمین گیر ایں کہ تراغ و خیمہ بہت
 ازاں بانے کہ دست آموز شاہیست

درد را بروئے کس نہ بستم
 نہ از خویشاں نہ از یاراں گستم
 نشیمن ساختم در سینہ خویش
 تہ ایں حیرخ گرداں خوش شستم

اشارات : دخمہ، پارسیوں کا مرگھٹ

○
 دیرین گلشن ندارم آبِ جابِ ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا گلچیں بد آموزِ چمنِ خندان
 کہ دادم چشمِ نرگس را نکاہے!

○
 دو صد نادیریں محفلِ سخنِ گفت
 سخنِ نازک تر از برگِ سمنِ گفت
 وے باہنِ بگو آں دیدہ و کردِ کسیت
 کہ خائے وے و احوالِ چمنِ گفت!

○
 ندانم نکستہ کسے علم و فن را
 مقامے دیگرے دے ادم سخن را
 میانِ کارواں سوز و سرورم
 سبک پے کر دپیرانِ کہن را!

○
 نہ پنداری کہ مرغِ صبحِ خوانم
 بجز آہ و فغاںِ چہیزے ندانم
 مدد از دوست دے امانم کہ یابی
 کلیدِ باغِ را در آشیانم!

○
 بچشم من جهان جزرنگد ز نفیست
 هزاران پرویک همسفر نفیست
 گذشتم از هجوم خویش و پیوند
 که از خویشان کس بجایانه ز نفیست

○
 بایں نابود مندی بودن آموز
 بهائے خویش را افزودن آموز
 بهیئت اندر محیطِ نعمت من
 بطوفانم چو در آسودن آموز

○
 کهن پرورده این خاک دانم
 و لے از منزل خود دل گرانم
 و می دم گر چه از نیضِ نم او
 زین را آسمانِ خود ندانم

○
 ندانی تانہ باشی محمِ مرد
 کہ دلسازندہ گرد از دمِ مر
 نگہ دار دزآہ و نالہ خود را
 کہ خود دار است چپِ مژاں غمِ مر

○
 نگاہے آفریںِ حایل در بدن ہیں
 بشاخانِ نامیدہ یا سمن ہیں
 و گرنہ مثلِ تیرے در کھانے
 ہدفِ را با نگاہِ تیر زن ہیں

○
 خرد بیگانہ ذوقِ یقین است
 قمارِ علم و حکمت نشین است!
 دو صد پوچھا دو رازی نیر زو
 بنا دانے کہ چشمش راہِ بین است!

○
 فماش و نقره و حل و کمر حلست؟
 غلام خوش گل و زریں کمر حلست؟
 چو یزدان از دو گیتی بے نیازند
 دگر سرمایہ اہل ہنر حلست؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 از آن محبانہ من کم خروش است
 مے من گر چہ ناصاف است کش
 کہ این تہ جبرعہ خمہائے دوش است!

○
 ترا بہت قدر و عمامہ کا ہے
 من از خود یافتہ بویئے نگارے
 ہمیں بیکش بے نے سر ہا بہ من
 نہ چوب منبرے نے چوب دارے

○
 چو دیدم جو ہر آئینہ خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینہ خویش
 ازیں و انشوران کور و بے فوق
 امیدم بانسم دیرینہ خویش!

○
 چور خنجیش برستم ازین خاک
 ہمہ گفتند باما آشنابود!
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت و باکہ گفت و از کج بود!

۲

اگر و نادل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی دستی امیر است
 بدوش منعم بے دین و دانش
 قبا تے نسبت پالان حریر است!

۳

سجودے آوری دارا و حجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 بہر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل مندریز این صنم را

○

شنیدم بتکے از مرد پیرے
 کہن مندرائے روشن ضمیرے
 اگر خود را بست داری نگہ داشت
 دوستی را بگیر و آل فقیرے!

○
 نہاں اندر دو حرفے سرکار است
 مقامِ عشق منبرِ نسبتِ دار است
 براہِ میماں ز مہر و دان ترسند
 کہ عودِ خام را آتش عیار است!

○
 مجوئے لالہ از کس غمگسائی
 چو من خواہ از درونِ خوش باری
 بہر بادے کہ آید سینہ کھشائے
 نگہ دار آں کہن داغے کہ داری

زیرِ پیرے یاد دارم این دواندُر ز
 نباید جز بجانِ خوشینِ رُسیت
 گریز از پیشِ آں مردِ فرودست
 کہ جانِ خود گرو کرد و بہ تنِ رُسیت !

بساعلِ گفتِ موجِ بیقرارے
 بفرعونے کُتمِ خود را عیارے
 گہے بر خویشِ حقِ پیچِ چو پالے
 گہے رضمِ بہ ذوقِ انتظارے !

○
 اگر ایں آب و جاہے از فرنگ ست
 جبین خود منہ بنبرد را و
 سریں را ہم بہ چو شش دہ کہ آخر
 حقے دارد بہ خریالان گرا و!

○
 فرنگی را دلے زیر نگیں نیست
 متاع او ہم ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوفِ حمیش
 صلبیں است و یک روح لایں نیست

۴

من تو از دل دین نامیدیم
 چو بوی گل ز اصل خود رسیدیم
 دل ما مردود دین از مردوش مرد
 دو نامرگے بیک سودا خریدیم

○

مسلمانے کہ داند مرد دین را
 ناید پیش غیر اللہ حبیب را
 اگر گردوں بہ کام او نہ گردد
 بکام خود بہ گرداند زمین را

○
 دل بیگمانہ خو زیں خاکدانِ نصبت
 شب و روزش ز دور آسمانِ نصبت
 تو خود وقتِ قیامِ خویش در یاب
 نمازِ عشق وستی را اذانِ نصبت

○
 مقامِ شوق بے صدق و یقینِ نصبت
 یقین بے صحبتِ لوحِ الامینِ نصبت
 گرا از صدق و یقین داری نصیب
 قدمِ بیباک نہ کس در کمینِ نصبت

مسلمان را ہمیں عرفان و ادراک
 کہ در خود فاش بنید و مژ لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناساں را کہ گوید ماعرفناک

○
 بہ افرنکی بہت اس خود را سپردی
 چہ نامردانہ و رتختانہ مردی
 خرد بیگانہ دل، سینہ بے سو
 کہ از تاکِ نیاگاں مے نخوردی

۵ اشارات : لولاک ، تبلیغ بحديث لولاک لہا خلقت الافلاک
 ماعرفناک حق معرفناک ، ماعرفناک

نه هر خس خود گره و هم خود گداز است
 نه هر مس مست ناز اندر نیاز است
 قبا ئے لا اله خوئیں قبا ئے هست
 که بر بالائے نام و ازل از است!

بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشود هر چه بستند از کشودش
 جلال کبریائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش!

چہ پرسی از نماز عاشقِ مہمانہ
 رکوعش چوں سجودش محرابانہ
 تب تاب یکے اللہ اکبر
 نہ گنجبد در نماز پنجگانہ

○
 دو گیتی را صلا از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموت از رکعتِ اوست
 نداند کشتہ این عصر بے سو
 قیامت ہا کہ در قد قامتِ اوست

۵ اشارات: صلا، دعوت
 لایموت، زندہ جاوید

۵

فرنگ آیین رزاقی بداند
 بایں بخشد از و امی ستاند
 به شیطان آنچنان وزی رساند
 که یزدان اندر آن حیران بماند

○

چه حاجت طول دادن دشتان را
 بحر فیه گویم اسرارِ نهان را
 جهان خویش با سوداگران داد
 چه داند لامکان تدویر مکان را

بہشتے بہرِ پاکانِ حرمِ ہست
 بہشتے بہرِ اربابِ محرمِ ہست
 بگو ہندی مسلمان کہ خوش باش
 بہشتے فی سبیل اللہ ہم ہست!

۶

قلمِ دریلِ تقریب سے ندارد
 بحرِ اینِ نکستہ کسیر سے ندارد
 ازاں کشتِ خرابِ حاصلِ نصبت
 کہ آب از خونِ شبیر سے ندارد!

اردو نظمیں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ابلیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دُنیا تے دوں!
ساکنانِ عرشِ عظیم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے وہ کار ساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہانِ کافِ نوں
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیرو کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبقِ تقدیر کا
 میں نے منعم کو دیسا سڑیہ داری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسکی آتشِ سوزاں کو سرد
 جس کے ہنگاموں میں ہو ابلتیں کا سوزِ دہش
 جس کی شاخیں ہوں جاری آبیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخلِ کہن کو سترنگوں؟

پہلا شبیر

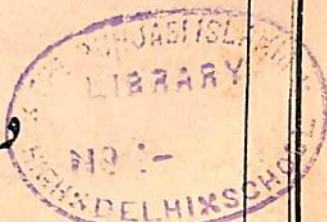
اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ مجلسی نظام
 پختہ تر اس سے ہوئے خوتے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے مقدّر میں سجد
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مرجاتی ہے یا رہتی ہے خام
 یہ ہماری سچی سپیم کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی افیون تھی
 ورنہ قوالی سے کچھ کمتر نہیں علمِ کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نو میدی پہ چھبتے، فیہ مانِ جلید؟
 ہے جہاد اس ورہیں مرسلمانِ بچِ حرام

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شر؟
 تو جہاں کے نازہ فتنوں سے نہیں ہے باخبر!

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں ملتی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بارِ شہر باری کی حقیقت اور ہے
 یہ وجودِ میر و سلطان، پر نہیں ہے منحصر
 مجلسِ ملت ہو یا پر ویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطانِ غیر کی کھیتی یہ ہو سکی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام؟
چہرہ روشن، اندرں جنگیز ستارے ایک!

تفسیر مشیر

روحِ سلطانی ہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم بے تخت بلی! وہ مسیح بے صلیب!
نہیست پیغمبر لیکن درجہ بل دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوڑ
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دیں نہ آقاؤں کے خمیوں کی طناب

چوتھا شیر

توڑ اس کار و متہ الکبریٰ کے یوانوں میں دیکھ
آل سیرز کو دکھایا ہم نے پھر سیرز کا خواب
کون بحرِ روم کی موجوں سے لپٹا ہوا
دگاہ بالہ چوں صنوبر گاہ نالہ چوں باب

تفسیر اشیر

میں تو اس کی عاقبت مہنی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنکی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں مشیر

(ابیس کو مخاطب کر کے)

اے ترے سوزِ نفس سے کارِ عالم استواء
تو نے جب چاہا کیا ہر پردگی کو آشکار
آب و گل تیری حرارت سے جہانِ سوز و ساء
اہلِ جنت تری تعلیم سے وانا تے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سا وہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پُر دگا
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ابد تک سرنگون و شرمسار
 گرچہ ہیں تیرے مریدِ افرتگ کے ساحرِ تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتبار
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ ریحِ مزدک کا بروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے تازنا
 نراغِ دشتی ہو رہا ہے ہمسرِ شاہین و چسپغ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاجِ روزگار

چھا گئی آشتفتہ ہو کر وسعتِ فِلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشغیہ
 فتنہ و فدا کی ہولیت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوتب
 میرے آقا! وہ جہاں نہ یروز پہونے کو ہے
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر اُ

ابلیس

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں نہ نگہ بو
 کیا زمین کیا مہر مہ کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا اما مان سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کار کاہِ شیشہ جو ناداں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ سلو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کوچہ گرد
 یہ پریشاں روزگارِ آشفتمنغز، آشفتمنغز

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستر میں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پر وشن باطنِ ایم ہے
 مزدکیت فتنہ فردا نہیں اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ اُمت حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی سربِ داری بندہ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری لائیں
 بے بد بضیا ہے پیرانِ حرم کی استہیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہو نہ جائے آشکارا شریعہ پیچیدہ کہیں
 الحذر! آئینِ پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزما، مرد آفریں
 موت کا پیغام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی مغفور و خاقاں نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر آلودگی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بناتا ہے امیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب!
 پاوشاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمین
 چشمِ عالم سے لے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محرومِ لقمین!
 ہے یہی بہت اہمیات میں الجھار ہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھار ہے

۳

تور ڈالیں جس کی تکبیریں طلسمِ شمشِ جہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات!

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حقِ حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفا؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 امتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس دوسری
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لات و منات؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں تانے

خیر اسی میں ہے قیامت تک ہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں خوب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے جیا
 ہر نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دیں کی حساب کتاب
 مست بکھو ذکر و فکر صبح گاہی میں اسے
 پختہ تر کر دو مزاج خالق ہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحتیں کو

ہوتیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ ایلِ واں چل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیزِ جانِ تنگ و دو میں
 پہناتی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کر
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محترم رہا دولتِ دریا سے وہ غمخوار
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر سکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو یا مردی مومن پہ بھروسہ
 ابلیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقتیرِ اعم کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاصِ عمل مانگ نیاگانِ کہن سے
 'شاماں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!

تصویرِ مَصَوِّر

تصویر

کہا تصویر نے تصویرِ گر سے
 نہاںش ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!
 مصور

گراں ہے چشمِ بنیادیدہ و پر
 جہاں مٹی سے کیا گزری شریر پر!
 نظر در دو غم و سوز و تب و تاب
 تو اے ناداں قناعت کر خبر پر
 تصویر

خبرِ محفلِ حسد کی نا توانی
 نظرِ دل کی حیاتِ جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تنگ و تاز
 سزاوارِ حدیثِ لٰنِ ترانی
 مصور

تو ہے میرے کجالاتِ ہنر سے
 نہ ہو نومید اپنے نقشِ گدے سے
 مرے دیدار کی ہے اک یہی شرط
 کہ تو نہ پاں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالمِ برزخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس اموز کا فروا ہے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کہن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت!

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے بچندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیدار نہیں ہیں
 ہو روح پھراک بار سوار بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حشریدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب مارو کثر دم نے نصیب دم و دو
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگِ ابد!
 بانگِ اسرائیل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تہی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ لحد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

آہ ظالم! تو جہاں میں بندہ محکوم تھا؟
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری سونناک
 تیری میت سے مری تار یکیاں تار یک تر
 تیری میت سے زمیں کا پردہ ناموس خاک!
 الحذر محکوم کی میت سے سو بار الحذر
 اے سرفیل! اے خدائے کائنات! اے جان پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ مہست بُد
 ہیں اسی آشوب سے بے پردہ ہر روجود
 زلزلے سے کوہ و در اُڑتے ہیں مانندِ سحاب
 زلزلے سے اُدیوں میں تازہ چشموں کی نمود
 ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
 ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندہ لاتُمنات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ یزدانِ صفات!
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکوفِ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 'شاہ' ہے برطانوی مندر میں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جب چاہیں بجاری پاش پاش!
 ہے یہ مشک آمیز افیوں بھم غلاموں کیلئے
 ساحرِ انگلیس! امارا خواجہ و گیکر تراش!

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالاتِ احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعود!
 مجھے رُلائی ہے اہلِ جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سرود!
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غمِ دوست
 نہ کہہ کہ صبر معجزاتِ موت کی ہے کشود!
 دلے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگِ است
 ز عشق تا بہ صبور ہی ہزارِ فرسنگِ است
 (سعدی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عمر گزیر یا کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں ستو
 مگر یہ غلیبِ صغرے ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخش گیا ہے ذوقِ جمال
 حسد و بتا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں تو حضرتِ انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لَآ اِلٰہَ اِلَّا هُوَ
 مسیح و میخ و جلیلیا یہ جس کا کیا ہے؟

دورخی کی مناجات

اس دیر کس میں ہیں غرض مست پجاری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدایا
 پوچھا بھی ہے بے سود، نائیں بھی ہیں بے سود
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و نالہ
 ہیں گرچہ بلند دی میں عمارات فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے ویرانہ آباد
 تیشے کی کوئی گردش تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویز جگر تشنہ ہے فریاد

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی احباب!
 اللہ! ترا شکر کہ یہ خطِ تہ پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد!

مسعود مرحوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود!
 خیالِ جاوہ و منزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سراپاِ رحیل بے مقصود!

اوارِ غیب!

آتی ہے دمِ صبح صدا عرشِ بریں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو ہر دراک؟
 کس طرح ہوا کند ترا شترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں کے جگرچاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سداوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے غلامِ خس و خاشاک؟
 مہر و مہ و انجم نہیں محکمِ تم سے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں افلاک؟

اب تک ہے رواں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ میاں!
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں ہیں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک!
 باقی نہ رہی تیری وہ آئینہ چھری!
 اے کشتہ سلطانی و ملائی و سپہری!

قصاصِ خونِ تہمت کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خوں بہا کیا ہے؟
 عجیب مشوکہ بہ بند جہاں گرفتاریم
 طاسہا شکند آں ولے کہ ما وایم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دوریا ہے بیکرانہ ترا
 ترے فراق میں مضطرب ہے موجِ نیل و فرات
 خودی ہے مروہ تو مانندِ کاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زناہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تجبلی سے ہے اگر محرم
 دوسد ہزار تجبلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے ورائے سپر
 زمیں سے تابہ ثریا تمام لالت منات !
 حریم ذات ہے اس کا شیمین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات !
 خود آگہاں کہ ازیں خاکِ دان بڑوں حبتند
 طلسم مہر و سپر و ستارہ شکستند !

رباعیات

۱

مری شاخِ اہل کا ہے ثمر کیا
تری تفت دید کی مجھ کو خبر کیا

کلی گل کی ہے محتاجِ کشود آج
صبحِ ندِ اُپ پر نظر کیا

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحان سے
 ہوا پیری سے شیطان کہنہ اندیش
 گستاخِ تازہ تر لائے کہاں سے!

○
 دگرگوں عالمِ شام و سحر کر
 جہانِ خشک و تر زیرِ وزیر کر
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مے بے وق سجدوں سے حذر کر!

۲

غریب میں ہوں محسوس میری
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری
 حذر اس فقر و رویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھا دی سہروردی

○

خرد کی تنگ امانی سے فریاد
 تجلی کی فراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نظارہ غیر
 نگہ کی ناسلمانی سے فریاد

○
 کہا اقبال نے شیخِ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 ندائِ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

○
 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو مہی سدا دینی مبارک
 کہ ہے آج انبیاۃ اللہ مہق ہوا

○
 حدیثِ بندہ مومن دل آویز
 جگر پر غولِ نفس و شن، نگہ تیز!
 تیسرے ہو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفل کم آمیز!

○
 تمیزِ خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ پھول کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہو خوشے حویری!

○
 نہ کہ ذکرِ سداق و آشنائی
 کہ اصل زندگی ہے خود ساقی
 نہ دریا کا زیاں ہے نہ گہر کا
 دلِ دریا سے گوہر کی جدائی

○
 تم سے دریا میں طوفان کیوں نہیں ہے؟
 خودی تیر ہی سماں کیوں نہیں ہے؟
 عبت ہے شکوۂ تقدیرِ بڑواں
 تو خود تقدیرِ بڑواں کیوں نہیں ہے؟

○
 خرد ویکھے اگر دل کی نگہ سے
 جہاں روشن ہے نورِ لالہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گزر کر
 مہمِ تمام اپنی خودی کا فاش تر کر!

ملا زادہ ضغنم لولابی کشمیری کا بیض

۱

پانی ترے چشموں کا ترپتا ہوا سیماں !

مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب !

اے ادنیٰ لولاب !

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہوں نہ بڑ محراب !

دیں بندہ مومن کیلئے موت ہے یا خواب !

اے ادنیٰ لولاب !

ہیں ساری پہ موقوف نواہا ہے جگر سو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب
 اے ادنیٰ لولاب!

ملا کی نظر نورِ فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہینہ صوفی کی مے ناب
 اے ادنیٰ لولاب!

بیدار ہوں دل جس کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں ت سے ہر ویش ہے نایاب
 اے ادنیٰ لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکرو فنِ خواجگی کا شس سمجھنا غلام!
 شرع ملوکانہ میں جدتِ احکام دیکھ!
 صورتِ کاغذِ غلامی حلالِ حشر کی لذتِ حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روحِ تری مضمحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صغیر

سینہ افلاک سے ٹھنٹی ہے آہ سوزناک
 مرو حق ہوتا ہے جب مرعوب سلطانِ امیر
 کہہ رہا ہے داستاں بیدرتی ایام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ دہقانِ پیر
 آہ یہ قوم نجیب و چربِ ست و تہ دماغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے دیگر گیر؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لہو
 تھر تھراتا ہے جہانِ چار سو و رنگِ ابو

پاک ہوتا ہے ظن و تجھیں سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چرخِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و تارِ رُفُو
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخر پاش پاش
 حاکمیت کا بت سنگیں دل و آئینہ رو

۵

درّاج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صبا و یہ شاہیں ہے کہ درّاج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فروائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ محبوب
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرافیل کا محتاج

۶

زندوں کو بھی معلوم ہیں فی کے کلمات
 ہر چند کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گلبانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سا لک تو یہی اس کا ہمہ اوست
خود مرده و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

نکل کر خافقا ہوں سے ادا کر رسمِ شبیری
کہ گفتِ خافقا ہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
ترے دینِ ادب سے آ رہی ہے بوجے سہبانی
یہی ہے مرنے والی مہتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے وہ جادو
کہ خودِ نجیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نجیری

چہ بے پروا گذشتند از نوائے صبح گاہِ من
کہ برداں شور و مستی از سیہ چمانِ کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردشِ مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقشِ بند
جس خاک کے خمیر میں ہے آتشِ جبار
ممکن نہیں کہ نہ ہو وہ خاکِ احمر بند

۹

کھلا جب چمن میں کتجنانہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتابی
 متانت شکن تھی ہوائے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیرِ کِ اندرابی
 کہا لالہ اشیش پیرہن نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں بیجا بی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است آتشِ خودِ پیدین
 خوش آں دم کہ این نکتہ را باز یابی
 اگر ز آتشِ دل شرارے بگیری
 تو اں کر دیرِ فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگِ سخت ہے مانندِ رگِ سنگ
 محکوم کی رگِ نرم ہے مانندِ رگِ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طربناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگانہ اخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دلیلوں میں ہے چراغ
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارفِ عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مہینا نہ!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میر واعظ نے
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پڑانہ
 طلسمِ بے خبری، کافرِ دینداری
 حدیثِ شیخ و برہمن فسونِ افسانہ
 نصیبِ خطہ ہو یا ربُّہ بندہ درویش
 کہ جس کے فہم میں انداز ہوں کلیمانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے کب تک
گہر ہیں آبِ ولہ کے تمام یکدانہ

۱۲

وگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معرکے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فروا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے ستارے!
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے!

زمیں کو فراغت نہیں لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہ کے کنائے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تقدیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

قلم درانہ ادائیں سکندرانہ جلال
 یہ امتیں ہیں جہاں میں برہنہ شیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام سیریں
 شکوہ عید کا سن کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حرم کی تکبیریں
 حکیم میری نواؤں کا راز کیا جانے
 وراثے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۴

چہ کافرانہ قمارِ حیات می بازی
 کہ بازمانہ بازی بخود نمی سازی
 وگر بعد رسد ہائے حرم نمی بینم
 دلِ حبیب و نگاہِ غنّی و رازی
 بحکمِ مفتیِ اعظم کہ فطرتِ انسانیست
 بدین صعوہ حرام است کاشتہ بازی
 ہماں فقیہہ ازل گفت جرّہ شاہیں را
 با سماء گروی بازی میں نہ پردازی

منہم کہ توبہ نہ کروم ز فاش گوئی ما
 ز بیمِ این کہ سلطان کنند عازی
 بدستِ مانہ سمرقند نے بخارا اسیت
 دعا بگوزفتیراں بہ ترکِ شیرازی

۱۵

ضمیمہ مغرب تہ تاجرانہ ضمیمہ مشرق ہے ایہا نہ
 وہاں دگرگوں ہے لفظ لفظ یہاں بدلتا نہیں مانہ
 کنارِ دریا خضر نے مجھ سے کہا باندازِ محرمانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہ سب طریقے ہیں ساحرانہ

حریف اپنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایانِ خاقان ہی
 انہیں بیٹ ڈر ہے کہ میرے نالوں سے شق نہ ہو سنگِ آستانہ
 غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہے یہی رمزِ آشکارا
 زمیں اگر تنگ ہے تو کیا ہے فضائے گردوں کے بے کرانہ
 خیر نہیں کیا ہے نام اس کا خدا فریبی کہ خود فریبی
 عمل سے فارغ ہو مسلمان بنا کے تقدیر کا بہانہ
 مری اسیری پہ شاخِ گل نے یہ کہہ کے صبا و کور لایا
 کہ ایسے پر سوزِ نغمہ خواں کا گراں تھا مجھ پہ آشیانہ

حاجت نہیں اے خطہ نگل شرح و بیاں کی
 تصویر ہمارے دل پر غوں کی ہے لالہ
 تقدیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیغامِ خدایانِ ہمالہ
 سہرا کی ہواؤں میں ہے عریاں بدن اس کا
 دیتا ہے ہنر جس کا امیروں کو دوشالہ
 امید نہ رکھ دولتِ دنیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ غزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہے جسکو تن فراموشی
 حرام آتی ہے اس مردِ مجاہد پر زہ پوشی

۱۸

آں عزمِ بلند آوراں سورِ جگر اور
 شمشیرِ پدِرخواہی بازوئے پدِراور

۱۹

غریبِ شہر ہوں میں سن تو لے مری فریاد
 کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مستاعِ عزیز
 جہاں میں عام نہیں دولتِ ناساد
 گلہ ہے مجکو زمانے کی کور و قی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ نادر
 ”صدائے تیشہ کہ برسنگ میخورد و گراست
 خبر بگیر کہ آوازِ تیشہ و بگراست“

۵ صدائے تیشہ الح، پیشتر مرزا جانان مظہر علیہ الرحمۃ کے مشہور بیاضِ خنجرِ یطیہ جو پریس ہے

سر اکبر حمیدی صد اعظم حمید آباد کن کے نام

یوم اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف سے جو
 صاحب اعظم کے ماتحت ایک ہزار روپیہ چیک بطور توضع موصول ہوئے
 تھایہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز
 دو قلندر کو کہ ہیں اس میں ملو کا نہ صفات
 مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر
 حسن تدبیر سے دے آنی وفانی کو ثبات
 میں تو اس بار امانت کو اٹھاتا سر دوش
 کام درویش میں ہر تلخ ہے مانند نبات

غیرت فقر مگر کرنے کی اس کو قبول
جب کہا اس نے یہ ہے میری خدائی کی زکات

حسین احمد

عجم ہنوز نداندر موز دیں ورنہ
زدیو بند حسین احمد ایں چہ بواجبی است!
سرود بر سر منبر کہ ملت از وطن است
چہ بے خبر ز مقام محمد عربی است!
بمضططے برساں خویش را کہ دیں ہمہ است
اگر بہ او نہ رسیدی تمام بولہبی است!

حضرت انسان

جہاں میں دانش و نبش کی ہے کس درجہ از رانی!
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ یہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجاب اتنا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے تسبہاے پہنانی!
 یہ دنیا دعوت ویدار ہے فرزندِ آدم کو
 کہ ہر ستور کو بخش گیا ہے فوقِ عریانی
 یہی فرزندِ آدم ہے کہ جسکے اشکِ خوئیں سے
 کیا ہے حضرت یزداں نے یاؤں کو طوفانی!

فلک کو کیا خبر یہ خاکداں کس کا نشیمن ہے
 غرض انجم سے ہے کس کے شبستان کی نگہبانی
 اگر مقصودِ گل میں ہوں تو مجھ سے طویر کیا ہے؟
 مرے ہنگامہ ہائے نو بنو کی تہ کیا ہے؟

(عبدالرحمن بن قاسم)

کپور آرٹ پرنٹنگ و کس ایٹ وڈ لاہور میں باہتمام لاگو رانڈنائل کپور
چھپی اور جاوینڈنرل میور وڈ لاہور سے جاوید اقبال نے شائع کی

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ لاہور